

KOOSLUSEADUSE EELNÕU KONTSEPTSIOON

Sissejuhatus

1. Viimase kümnendi sotsiaaluuringutest nähtub, et Eestis elab suur hulk paare mitteabielulises kooselus ning ka valdav osa lapsi sünnib abieluväliselt.¹ Sellised arengud on kaasa toonud vajaduse kooselusehetes nõrgema poole kaitseks, suurendamaks partnerite turvatunnet, mis omakorda soodustaks laste jaoks stabiilsema kasvukeskkonna teket. Selle kõrval muutub üha teravamaks ka küsimus samasoolistele paaridele nende kooselu reguleerimiseks lihtsama ja paindlikuma võimaluse andmisest. Seetõttu on Justiitsministeerium viimase paari aasta vältel aktiivselt tegelenud vastuse otsimisega küsimusele, kas ja millisel moel tuleks mitteabielulise kooselu (sh samasooliste paaride kooselu) õiguslikke tagajärgi reguleerida. Justiitsministeeriumi eesmärgiks on seejuures mitteabielulise kooselu partneritele piisava õigusliku kaitse tagamine selliselt, et ei kahjustataks abielu institutsiooni ega vähendataks paaride motivatsiooni abielusid sõlmida.

2. Esimese suurema sammuna avaldas Justiitsministeerium 2009.a suvel mitteabielulise kooselu ja selle õigusliku regulatsiooni analüüsi (edaspidi kooselu analüüs)² ning palus nimetatud analüüsi pinnalt samal aastal avalikus pöördumises³ ettepanekuid ja mõtteid selle kohta, kas ja kuidas tuleks kujundada mitteabielulise kooselu õiguslik regulatsioon tulevikus. Arvamusi ja ettepanekuid Justiitsministeeriumi koostatud kooselu analüüsile esitasid paljud erinevad asutused ja isikud.

3. Lisaks leidis õiguskantsler oma 23.05.2011 märgukirjas justiitsministrile, et tema hinnangul ei taga kehtiv õiguslik raamistik piisavalt faktiliste elukaaslaste õiguste kaitset, mistõttu vajab sellekohane õiguslik regulatsioon täiendamist. Muu hulgas oli õiguskantsler seisukohal, et samasooliste isikute vaheline püsiv kooselu kuulub perekonnapõhiõiguse kaitsealasse, mistõttu on põhiseadusega vastuolus olukord, kus selline kooselu on õiguslikult reguleerimata.⁴

4. 1.augustil 2011 pakkus Justiitsministeerium uue parlamendi koosseisu erakondadele välja neli erinevat valikuvarianti mitteabielulise kooselu reguleerimiseks ning palus selles küsimuses nende seisukohti. Vastused saabusid kõigilt neljalt parlamendierakonnalt. Saabunud vastuste kohaselt leiab kolm neljandikku parlamendis esindatud erakondadest, et teemaga tuleks tegeleda ning üks neljandik peab rahuldavaks tänast olukorda. Seega on olemas poliitiline valmisolek tegeleda mitteabielulistes suhetes tekkivate õiguslike küsimuste lahendamise seaduse tasandil.

¹ Koos elavatest inimestest elab Eestis faktilises kooselus 21% paaridest, seaduslikus abielus 80% [Statistikaamet, 2000. aasta rahvaloenduse andmed, jooksev statistiliste vaatlustega kogutav rahvastikusündmuste statistika] ning aastal 2007 sündis Eestis tervelt 58% lastest väljaspool abielu, kas siis registreerimata kooselus või üksikemadel [Järviste, L., Kasearu, K., Reinomägi, A. Abielu ja vaba kooselu: trendid, regulatsioonid, hoiakud. – Sotsiaalministeeriumi toimetised 2008 nr 4].

² Analüüs on kättesaadav Justiitsministeeriumi kodulehel <http://www.just.ee/35424>

³ Pressiteade on nähtav Justiitsministeeriumi kodulehel <http://www.just.ee/47965>

⁴ Õiguskantsleri 23. mai 2011 märgukiri nr 6-8/110661/1102390 justiitsministrile. Kättesaadav: http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_margukiri_samasooliste_isikute_peresuhe.pdf

5. Kooselu analüüsile laekunud arvamuste ja ettepanekute, õiguskantsleri seisukoha ning parlamendi koosseisu erakondade seisukohtade põhjal on Justiitsministeerium jõudnud järeldusele, et mitteabielulise kooselu partnerite õiguste kaitse tagamiseks tuleb algatada *kooseluseaduse* (edaspidi KooS) teemaline sisuline diskussioon.

6. KooS näol oleks tegemist uue seadusega, mis peaks hõlmama käesolevas kontseptsioonis käsitletud küsimusi. Mitteabielulise kooseluga seonduvad peamised õiguslikud probleemid ja KooS kontseptsioonis neile pakutavad lahendused:

- 1) Justiitsministeeriumi hinnangul on otstarbekaim lahendus vastandlike huvide - lepinguvabadus versus perekonna kaitse kohustus - vahel tasakaalu leidmiseks registreeringu-, eelduspõhise- ja lepingulise regulatsioonimudeli **segaversioon** mitteabielulise kooselu õiguslikuks reguleerimiseks;
- 2) **Põhimudelina otsustati kasutada registreeringupõhist lähenemist**, mida täiendatakse registreerimata ehk faktilise kooselu regulatsiooniga;
- 3) Registreeritud kooselu **tekib notariaalselt tõestatud kooselulepingu sõlmimisega** kahe isiku vahel ning lepingu sõlmimiseks ei tohi kumbki partner olla abielus ega registreeritud kooselus kellegi teisega;
- 4) Kuna mitteabielulise kooselu puhul on teravaimaks küsimuseks enamasti kooselu kestel soetatud **vara kuuluvus**, siis peavad elukaaslased kooselulepingus kokku leppima, millist PKS-is reguleeritud abieluvarasuhet nende kooselule kohaldatakse (varaühisus, varalahusus või juurdekasvu tasaarvestus);
- 5) Tulenevalt asjaolust, et elukaaslastel puudub kehtiva õiguse järgi vastastikune **ülalpidamiskohustus** (välja arvatud PKS § 111 ette nähtud ülalpidamiskohustus lapse sünni korral) ning teineteise järel on võimalik pärida vaid testamendi olemasolul, võivad elukaaslased lisaks varasuhtele kooselulepingus soovi korral kokku leppida teineteise ülalpidamises kooselu kestel ja/või kooselu järgselt ning sõlmida kooselulepingu raames ka **pärimislepingu**;
- 6) Kooselulepingu tõestanud **notar registreerib** kooselu rahvastikuregistris ja edastab lepingu abieluvararegistris registreerimiseks samamoodi, nagu see toimub notariaalsel abielu sõlmimisel;
- 7) **Kooselulepingu lõpetamine** toimub notariaalselt tõestatud vormis poolte kokkuleppel või 30 päeva pärast ühepoolse notariaalselt tõestatud tahteavalduse kättetoimetamist teisele elukaaslasele;
- 8) Kuna kõik paarid ei saa olla registreeritud kooselu regulatsiooniga hõlmatud, siis vajavad selle kõrval lahendamist ka **faktilisest (registreerimata) kooselust** tekkivad õiguslikud probleemid. Faktilise kooselu õiguslik regulatsioon peab olema aga piiratud väga selgete kriteeriumitega, kuna vastasel korral ohustaks see privaatautonomia põhimõtet ning võiks kaasa tuua põhjendamatult suure õigusvaidluste hulga;
- 9) Abielu ja kooselu on enamasti erineva pühendumise astmega ning elukaaslased saavad omavahelisi vaidlusi lahendada erinevaid õiguslikke instrumente (või institute) kasutades, mistõttu **ei ole põhjendatud abielusarnase regulatsiooni automaatne laiendamine lastetule kooselule**;
- 10) Kui aga kooselust sünnib lapsi, siis on lapse nimel karjäärast loobunud vanem elukaaslaste suhte staatusest sõltumata haavatavam ning teise partneri poolt kergemini mõjutatav.

Täiendavate tagatiste loomine nõrgemale osapoolele lastega faktilises kooselus aitaks kaasa turvatunde suurendamisele ning sotsiaalse võrdsuse tagamisele, mis omakorda looks lastele turvalisema ja stabiilsema kasvukeskkonna;

11) Seega oleksid **põhitunnused**, millele kooselu peab vastama, et sellele kohalduks KooS faktilise (registreerimata) kooselu eriregulatsioon, järgmised:

- vähemalt üks ühine laps
- ühine elukoht;
- majanduslik seotus;
- suhte isiklik laad;
- suhte kestvusele suunatus, stabiilsus;
- kumbki pool ei ole abielus ega kellegi teise registreeritud elukaaslane;

12) KooS sätestatud tunnustele vastavale faktilisele (registreerimata) kooselule kohalduvad PKS-is ette nähtud **abielu üldised õiguslikud tagajärjed**. Lisaks kohaldatakse KooS-ga hõlmatud faktilisele kooselule PKS-is reguleeritud **juurdekasvu tasaarvestamise abieluvarasuhete sätteid** ning faktilised elukaaslased on teineteise järel teise järjekorra **seadusjärgseteks pärijateks**;

13) Nendes õigusaktides, kus see on põhjendatud, võrdsustatakse elukaaslaste ja abikaasade õigused ja kohustused (näiteks üürisuhetes).

7. KooS-iga ei võrdsustata (ei registreeritud ega faktilist) kooselu abieluga:

- Erinevalt kooselust on **abielu** sõlmimiseks nõutav ooteaeg, abielu sõlmimist saavad lisaks notarile kinnitada ka perekonnaseisuametnikud ja vaimulikud, abieluga kaasnevad automaatselt ulatuslikud õiguslikud tagajärjed, millest olulisemaid (näiteks ülalpidamiskohustus abielu kestel) ei ole võimalik ka kokkuleppel välistada, samuti laiemad õigused pärimisel (õigus pärida ka pärandaja laste kõrval ning õigus sundosale), õigus lapsendada ühiselt lapsi ja ülalpidamiskohustus abielu lõppemise järgselt.
- **Registreeritud kooselu** puhul sõltub vastastikuste õiguste ja kohustuste maht sellest, milles elukaaslased kooselulepingus kokku on leppinud. Kooselulepingus peab kindlasti valima varasuhete, kuid lisaks on võimalik kokku leppida ka ülalpidamiskohustuste ja pärimise küsimustes. Lapsendada on registreeritud elukaaslastel ühiselt võimalik vaid teineteise lapsi.

Faktilisele (registreerimata) kooselule, kus partneritel on vähemalt üks ühine laps, laienevad automaatselt abielu üldised õiguslikud tagajärjed (perekonna ülalpidamise kohustus, perekonna vajaduste rahuldamiseks tehtud tehingutest tekkiv solidaarvastutus) ning on võimalik kooselu lõppedes nõuda kooselu kestel soetatud vara tasaarvestamist. Faktilistel elukaaslastel puudub aga erinevalt abikaasadest ja registreeritud elukaaslastest võimalus varasuhet valida ning kohtul on võimalik tasaarvestusnõude kindlaksmääramisel poolte võrdsusest kõrvale kalduda. Faktilised elukaaslased on teineteise järel teise järjekorra seadusjärgseteks pärijateks ning neil puudub õigus sundosale.

8. KooS töötab välja Justiitsministeerium koostöös teiste ministeeriumide (eeskätt Sotsiaal- ja Siseministeerium), õiguselukutsete esindusorganisatsioonide ja huvigruppidega.

Eelnõu terminoloogia

9. Mitteabielulise kooselu kohta kasutatavad mõisted on kehtivas õiguses äärmiselt mitmekesised.⁵ Enamasti on need seotud abieluga, kas abielule toetumise kaudu (nt abielutaoline kooselu, faktiline abielu, vabaabielu), või abielust eristamise kaudu (nt mitteabieluline kooselu, mitteabielu ja abieluta kooselu). Lisaks on kehtivas õiguses võrdlemisi levinud mõiste faktiline kooselu ning ka püsiv kooselu. Tavakeeles on kõige kasutatavamaks mõisteks vabaabielu ning suur osa Eesti õigusteadlasi eelistab sarnaselt Saksa kolleegidega kasutada mõistet mitteabieluline kooselu.

10. Eelnimetatud valikutest oleks vabaabielu mõiste ilmselt kõige laiemale hulgale inimestest arusaadav, kuid seejuures üks ebatäpsemaid, mistõttu KooS kontekstis seda mõistet pigem ei eelistaks. Kõige lihtsamaks mõisteks oleks aga kooselu, kuid ka seda ei saa pidada sobivaks mõiste laia ulatuse tõttu, tähistades nii mitteabielulist kooselu kui ka isiklike sidemeteta koos elamist.

11. Mitteabielulise kooselu mõiste vastu räägib selle kohmakus, kuna oskussõnavaras mööndav pooleesliide „mitte“ ei ole kõige sobilikum üldkeelsetes sõnades. Grammatilise täpsuse ja nähtuse olemuse kõige selgema edasi andmise tõttu võiks siiski mõistet **mitteabieluline kooselu** kasutada üldmõistena, tähistamaks abielulaadseid kooselu vorme (mis siiski ei ole abielu) sõltumata sellest, kas kooselu on registreeritud või mitte.

12. **Faktilise kooselu** mõiste hõlmab grammatiliselt suuremat ala kui see, mida me mõistame mitteabielulise kooselu all. Kuna aga tegemist on rahvusvaheliselt üldlevinud mõistega (inglise keeles *de facto cohabitation*), tähistamaks mitteabielulise kooselu registreerimata vorme, siis võiks faktilise kooselu mõistet kasutada ka Eestis.

13. Registreeritud mitteabielulise kooselu puhul võib sobivaimaks mõisteks pidada **registreeritud kooselu** ning elukaaslastel on tulevikus võimalik omavahel sõlmida **kooseluleping**.

Regulatsioonimudelite lühiiseloostus⁶

14. Eesti siseriikliku kohtupraktika ja perekonnaõiguse kohaselt⁷ tuleb Eesti põhiseaduse tähenduses perekonnaeluks lugeda mehe ja naise abielulised suhted, mehe ja naise mitteabielulise kooselu suhted ning ülenejate ja alanejate sugulaste vahelised (sh. lapsendamisest tulenevad) suhted. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt⁸ kuuluvad perekonnaelu alla samuti abielulaadsed suhted samast soost isikute vahel.

⁵ Vt kooselu analüüs lk 14-15.

⁶ Vt kooselu analüüs lk 43-58.

⁷ Vt kooselu analüüs lk 25-30

⁸ Euroopa Inimõiguste Kohus tõdeb oma 24. juuni 2010 lahendis nr 30141/04 (pp.92-95) Schalk ja Kopf vs. Austria, et tänaseks on märkimisväärne hulk liikmesriike samasoolistele paaridele õigusliku tunnustuse andnud. Lisaks peegeldavad mitmed õigusaktid Euroopa Liidus üha suurenevat tendentsi hõlmata samasoolised paarid perekonna mõistega. Selle arengu valguses leidis kohus, et on kunstlik säilitada seisukoht, et vastupidiselt erisoolisele paarile ei saa samasooline paar elada “perekonnaelu” Euroopa Inimõiguste Konventsiooni artikli 8 tähenduses. Seega kuulub stabiilses

15. Mitteabielulise kooselu kuulumine perekonna mõiste alla toob kaasa rea õiguslikke tagajärgi. Ühest küljest tähendab see, et riik on kohustatud kõikidele perekonnavormidele kaitset pakkuma. Perekonnaelu riiklik kaitse toimub sotsiaaltoetuste süsteemi kõrval ka perekonnaõiguses sätestatud tagatiste kaudu, millega püütakse pakkuda kaitset nõrgemale poolele peresuhetes. Seega tuleb perekonnaõiguses ette nähtud tagatise, nagu näiteks partnerite varaliste suhete regulatsioon, vajalikul määral laiendada ka mitteabielulise kooselu paaridele. Teisest küljest toob lai perekonna mõiste kaasa selle, et ka mitteabielulise kooselu paaridele laieneb perekonna põhiseaduslik kohustus hoolitseda oma abivajavate liikmete eest, mistõttu tuleb perekonna mõiste laienemisega seoses vaadata üle perekonnaseaduses sätestatud perekonnaliikmete vastastikuste ülalpidamiskohustuste ring ning seda vajadusel kohandada. Samasooliste paaride hõlmamisest perekonna mõistega tuleneb lisaks riigi kohustus kehtestada õiguslik regulatsioon sellise kooselu registreerimise võimaldamiseks, et ka samasoolised paarid saaksid takistusteta perekonnaelu elada.

16. Erinevates riikides kasutusel olevad mudelid mitteabielulise kooselu õiguslikuks reguleerimiseks võib jagada üldjoontes kolmeks:

- 1) registreeringupõhine lähenemine, mille puhul on elukaaslastele loodud võimalus oma kooselu formaalselt registreerida;
- 2) eeldusel põhinev lähenemine, mis ei eelda suhte formaalset registreerimist ning mille puhul omistatakse suhtele õiguslikud tagajärjed teatud tingimuste täitmisel (faktiline kooselu);
- 3) lepinguline lähenemine, mis annab elukaaslastele võimaluse reguleerida oma suhet eraõiguslike lepingute kaudu.

17. Lepinguline lähenemine on hetkel kasutusel Eesti kehtivas õiguses ning kontseptsiooni järgnevates osades selgitatakse põhjalikumalt, miks selline mudel praktikas oma eesmärgi ei täida. Kehtiva õiguse kitsaskohtade kõrvaldamiseks kaaluti Justiitsministeeriumi koostatud analüüsis registreeringupõhise ja eelduspõhise mudeli positiivseid ja negatiivseid külgi.⁹

18. Eeldusel põhinev mudel (faktiline kooselu) aitaks tugevdada kooselupaarides nõrgema poole kaitset, kuna sellise regulatsiooni puhul ei pea elukaaslased selleks formaalseid lepinguid sõlmima, et nende kooselule õiguslik regulatsioon laieneks. Seega on see regulatsioon kohaldatav väga suurele hulgale paaridele. Probleemiks on siin aga kooselu määratlemine ja elukaaslaste poolse tahteavalduse puudumine.

19. Selgelt väljendatud tahteavalduse puudumise tingimustes on peaaegu võimatu üheselt ja selgelt piiritleda, mis hetkest kooselu algab, millal lõpeb, millistele tunnustele peab vastama, kas sätestatud tunnused esinevad jne. Abielulaadne suhte iseloom on subjektiivne kriteerium ning kui seda ei ole selgesõnaliselt väljendatud, on selle tõendamine äärmiselt keerukas. Uuringute kohaselt on kummagi partneri nägemus sellest, kas nad kavatsevad tulevikus üksteisega abielluda, kahekümne kuni neljakümne protsendi kooselude puhul erinev.¹⁰ Seetõttu asenduksid kohtutes senised vaidlused elukaaslase varasse kooselu jooksul tehtud panuste üle vaidlustega kooselu eksisteerimise

de facto suhtes koos elava samasoolise paari, suhe "perekonnaelu" mõiste alla samamoodi, nagu kuuluks erisoolise paari suhe samas situatsioonis.

⁹ Vt kooselu analüüs lk 43-55.

¹⁰ M, Garrison. The Decline of Formal Marriage: Inevitable or Reversible? Brooklyn Law School Legal Studies Research Papers, Accepted Paper Series, Research Paper No. 96, March 2008, p. 492.

üle ning õigusvaidluste hulk võib selle tagajärjel pigem suureneda. Kooselu eksisteerimise või mitteeksisteerimise tõendamine oleks poolte jaoks keerukas (kui mitte võimatu) ning suure tõenäosusega vajaksid pooled õigusabi, mis seaks majanduslikult nõrgema poole tema kaitsemise asemel pigem halvemasse olukorda.

20. Seadusandja jaoks on faktilise kooselu reguleerimisel väga raske leida tasakaalu ühelt poolt inimeste valikuvabaduse ja teiselt poolt riigi kohustuse vahel tagada pereliikmetele miinimumkaitse, sest puudub elukaaslaste konkreetne tahteavaldus õiguslikuks seotuseks. Faktilise kooselu õiguslike mõjudega saaks hõlmatud kõik paarid, kes seaduses sätestatud tingimused täidavad, sealhulgas ka need, kes seda ei soovi. See oleks aga vastuolus privaatautonomia põhimõttega eraõiguses. Privaatautonomia põhimõtte järgi peab üksikisik saama vabalt otsustada oma õigussuhete kujundamise üle, arvestades oma eesmärkide saavutamisel teiste isikute kaasmõju. Sellele vastandub sotsiaalriiklik kaitsekohustus nõrgemate ühiskonnaliikmete suhtes.

21. Registreerimisel põhinev mudel (registreeritud kooselu) annab võimaluse oma kooselu registreerimiseks paaridele, kes mingil põhjusel abielluda ei saa või ei soovi, kuid soovivad sellele vaatamata teatud õiguslikke tagatise. Registreeritud kooselu regulatsiooni suurimaks eeliseks on kindel määratletus. Kuna elukaaslased langetavad kooselu registreerimisega teadliku otsuse kindla õigusliku režiimi kasuks ning tahteavalduse tegemisega on määratletud ka registreeritud kooselu algus, siis on selge, et inimesed on teadlikult ja tahtlikult nõustunud sellest režiimist tulenevate õiguslike tagajärgedega. Nii on riigil märksa lihtsam siduda kooseluga lisaks õigustele ka seadusjärgseid kohustusi. Suhte selge määratletus on oluline ka olukordades, mis puudutavad kolmandate isikute õigusi ja kohustusi, kuna elukaaslased on hõlpsasti identifitseeritavad ning on demonstreerinud oma teadlikkust suhte seadusjärgsetest mõjudest ja avaldavad tahet olla nendega seotud. Registreerimisega teevad elukaaslased oma kooselu kolmandatele isikutele nähtavaks. Seega tagatakse registreeritud kooselu puhul inimeste enesemääramisõigus ja välditakse automaatselt pealesurutud regulatsiooni kohaldumist paaridele, kes seda ei soovi.

22. Kooselu registreerimisel põhineva regulatsioonimudeli puudusena võib siiski välja tuua asjaolu, et kuna registreeritud kooselu puhul sõltub suhte fikseerimine elukaaslaste endi aktiivsest tegevusest ning suur osa paare oma kooselu tõenäoliselt vastava võimaluse olemasolule vaatamata ei registreeriks, siis ei saaks kõik abielule sarnaseid funktsioone täitvad kooselupaarid selle regulatsiooniga hõlmatud olla. Lisaks võib vaba tahte väljendusena kooselu mitteregistreerimine olla vaid ühe poole teadlik ja kaalutletud otsus, mitte partnerite ühine otsus, mille mõjutamiseks või muutmiseks puudub teisel partneril reaalne võimalus, seega ei ole selle mudeliga võimalik igal võimalikul juhul kaitsta oma õigustest vähem teadlikku ja majanduslikult nõrgemat poolt.

23. Eelpool välja toodud poolt- ja vastuargumentide kaalumise tulemusel leidis Justiitsministeerium, et otstarbekaim lahendus elukaaslaste ja riigi vastandlike huvide vahel tasakaalu leidmiseks on registreeringu-, eelduspõhise- ja lepingulise mudeli segaversioon. Põhimudelina otsustati kasutada registreeringupõhist lähenemist, mille eelduseks on notariaalse kooselulepingu sõlmimine ning millele lisatakse ka faktilise kooselu regulatsioon.

I peatükk

Registreeritud kooselu

a) Kooselulepingu sõlmimise ja registreerimise kord

24. KooS alguses sätestatakse kooselulepingu sõlmimise eeldused:

- kooselulepingu võib sõlmida kaks isikut (vastab PKS § 1 lg 2). Võlaõiguslik leping sõlmitaksegi enamasti kahe poole vahel ning rohkemate isikute hõlmamise korral muutuksid nende vahelised varasuhted jm ülemäära keeruliseks;
- teovõime;
- kooselulepingut ei või sõlmida isikute vahel, kellest vähemalt üks on juba abielus või registreeritud kooselus. Samuti lisatakse abielu sõlmimise eeldustesse, et abielu ei ole võimalik sõlmida, kui vähemalt ühel abiellujal on kehtiv kooseluleping;
- mõlemad elukaaslased peavad olema Eesti elanikud.

25. KooS-is pannakse paika kooselulepingu sõlmimise kord (PKS § 7 eeskujul). Selleks sõlmivad elukaaslased isiklikult ja samaaegselt kohal viibides kooselulepingu. Kooselulepingu sõlmimisele kehtestatavate vorminõuete rangus peab olema kooskõlas sellega, kuivõrd ulatuslikud on kooselu registreerimisega kaasnevad õiguslikud tagajärjed. Kuna käesoleva kontseptsiooni kohaselt (vt kontseptsiooni järgnevaid osi) planeeritakse registreeritud kooselule laiendada suurt osa abielule sarnaseid õiguslikke tagajärgi, siis on põhjendatud kooselulepingu sõlmimine notariaalselt tõestatud vormis. Teiste notariaalse vorminõude eeliste hulgas on notar kohustatud välja selgitama poolte tegeliku tahte ning selgitama pooltele muu hulgas põhjalikult erinevate varasuhete õiguslikke tagajärgi.¹¹ Kui notaril tekib kahtlus poolte veendumuses kooselulepingu sõlmimise osas, on tal võimalik pakkuda pooltele järelemõtlemisaega enne lepingu sõlmimist.

26. Sarnaselt abieluga ei saa ka kooselulepingut sõlmida tingimuslikult.

27. Kooselu registreeritakse rahvastikuregistris sarnaselt abieluga perekonnaseisutoimingute seaduses (edaspidi PTS)¹² ettenähtud korras. PTS täiendatakse selleks kooselu registreerimist reguleerivate sätetega. Vähesel määral on vajalik muuta ka rahvastikuregistri seadust.

b) Üldised õiguslikud tagajärjed

28. Registreeritud elukaaslastel on võimalik kooselulepingus kokku leppida, et nende vahel kehtivad samasugused õigused ja kohustused, mis on ette nähtud abikaasadele – perekonna ülalpidamine (sisuliselt elukaaslase ülalpidamiskohustus kooselu kestel), solidaarvastutus perekonna vajaduste rahuldamiseks tehtud tehingute puhuks jms (PKS §§ 15-21).

¹¹ Tõestamisseaduse (RT I 2001, 93, 564; 2010, 38, 231) § 18 lõike 1 kohaselt selgitab notar välja osalejate tahte ja õiguslikult korrektseks tehinguks olulised asjaolud. Samuti selgitab notar osalejatele tehingu tähendust, õiguslikke tagajärgi ja tehingu tegemise erinevaid võimalusi. Notar kajastab osalejate tahteavaldused notariaalaktis selgelt ja ühemõtteliselt. Seejuures hoolitseb notar selle eest, et välistataks eksimused ja kahtlused ega kahjustataks kogenematu ja asjatundmatu osaleja huve.

¹² Perekonnaseisutoimingute seadus (RT I 2010, 30, 177; 28.12.2010, 6).

c) **Varasuhe**

29. Registreeritud elukaaslased saavad sarnaselt abikaasadega kooselulepingu sõlmimisel valida kolme PKS-is sätestatud varasuhte vahel: varaühisus, juurdekasvu tasaarvestuse varasuhe või varalahusus. Kuna varasuhe on kooselulepingu üks olulisemaid osi ning tegemist on lepinguga, siis ei saa elukaaslased kooselulepingut sõlmida, kui nad varasuhte osas kokkuleppele ei jõua, mistõttu ei ole vaja nende jaoks nõ. seadusjärgset varasuhet kehtestada.

30. Kooselulepingule kohaldatakse varasuhete küsimustes abieluvaralepingu sätteid. Elukaaslastel on seega võimalik kooselulepingus PKS sätestatud varasuhetest kõrvale kalduda samasugusel määral, nagu see on lubatud abikaasadele abieluvaralepingus (PKS § 59-61).

31. Varasuhte valik fikseeritakse kooselulepingus ning kantakse abieluvararegistrisse sarnaselt abieluga abieluvararegistri seaduses ette nähtud korras. See aitab muu hulgas kaasa õiguskindluse suurendamisele kolmandate isikute jaoks. Selleks on vaja abieluvararegistri seadust vastavalt kohandada.

32. Varasuhet on võimalik elukaaslaste vastastikusel kokkuleppel muuta. Selleks tuleb muuta kooselulepingut ning muudatused kajastada ka abieluvararegistris. Sisuliselt käsitletakse kooselulepingu muutmist samamoodi, nagu uue abieluvaralepingu sõlmimist abikaasade poolt.

d) **Põlvnemine**

33. Registreeritud elukaaslasest põlvnemist ei eeldata. PKS-is on põlvnemine piisavalt põhjalikult reguleeritud, mistõttu KooS põlvnemisega seonduvat ei reguleeri. Lapse isa saab isaduse omaks võtta PKS-is sätestatud korras.

e) **Ülalpidamiskohustused**¹³

34. Kooselulepingus võivad elukaaslased kindlaks määrata ka ülalpidamiskohustused nii kooselu kestel kui ka lahkumineku puhuks. Seda saab teha abikaasade ülalpidamislepingu sätete kohaselt (PKS § 78). Elukaaslased võivad muu hulgas kokku leppida, et nende suhtes kohaldatakse PKS-is lahutatud abikaasa ülalpidamisele kohalduvaid sätteid (PKS § 72-79). Erinevalt abikaasadest (PKS § 78 lg 2) on registreeritud elukaaslase ülalpidamiskohustust võimalik välistada.

35. Ülalpidamiseks õigustatud isikute järjestuses on registreeritud elukaaslane erinevalt abikaasast võrdsustatud täisealise lapsega (PKS § 98). Kuna lapse huvid on PKS-is esiplaanil ja abielu on õiguslikult siduvam institutsioon, kui registreeritud kooselu, siis on õigustatud siin alaealiste laste tõstmine registreeritud elukaaslasest ettepoole.

f) **Pärimisõigus**¹⁴

¹³ Vt kooselu analüüs lk 69-71.

¹⁴ Vt kooselu analüüs lk 73-75.

36. Kooselulepingu ühe osana saavad elukaaslased sõlmida pärimislepingu. Kui elukaaslased pärimisõiguses kokku leppida ei soovi, ei pea nad seda tegema. Seadusjärgset pärimisõigust kooselulepingu sõlmimisega ei kaasne.

g) Lapsendamine¹⁵

37. Lapsendamine on võimalik, kui lapsel ei ole kumbagi vanemat (näiteks vanemad on surnud või neilt on hooldusõigus täielikult ära võetud), samuti on võimalik abikaasal lapsendada teise abikaasa last, kui sellel lapsel teist vanemat ei ole. Kehtiv PKS võimaldab vaid abielupaaridel ühiselt lapsi lapsendada¹⁶ ning kooselupaaridel see võimalus puudub. Selline regulatsioon on loodud selleks, et tagada lapsendatava lapse jaoks peresuhete stabiilsus. Erinevad uuringud on näidanud, et abielu on faktilisest kooselust märkimisväärselt püsivam.¹⁷ Registreeritud kooselu ja abielu kestuse erinevuste kohta andmed puuduvad, kuid võib eeldada, et kooselu, mida partnerid on pidanud piisavalt kindlaks, et see registreerida, on siiski stabiilsem, kui faktiline (registreerimata) kooselu, mille puhul võib olla tegemist ka üksnes ajutise suhtega.

38. Abielus mitteoleval isikul on võimalik last lapsendada ainult üksinda,¹⁸ mis tähendab, et sisuliselt saavad ka praegu last koos kasvatada elukaaslased, kui üks neist lapse lapsendab. Samas loetakse sellisel juhul lapse vanemaks vaid üks partner. Selline olukord võib praktikas kaasa tuua mitmesuguseid probleemseid olukordi, näiteks lapse lapsendanud elukaaslase surma korral. Sel juhul ei ole üleelanud elukaaslasel õigust last edasi kasvatada, mis võib kahjustada nii lapse kui elukaaslase huve.

39. Justiitsministeeriumi hinnangul oleks seega nii laste kui koos elavate paaride huvides lubada registreeritud elukaaslasel oma partneri last lapsendada, kui lapsel teist vanemat ei ole (teine vanem on näiteks surnud või on temalt hooldusõigus täielikult ära võetud vms). See looks turvalisema elukeskkonna nii lapse, kui perekonna jaoks tervikuna ning hoiaks ära lapse sattumise lastekodusse näiteks bioloogilise vanema surma korral.

40. Lapsendamise võimaldamiseks tuleb punktis 24 nimetatule lisaks kehtestada registreeritud elukaaslastele täiendavad eeldused:

- tegemist ei või olla veresugulaste ega omavahel lapsendamissuhte kaudu seotud isikutega;
- ühine elukoht;
- majanduslik seotus;
- suhte isiklik laad (välistatakse sõprussuhted, korterikaaslased jms);
- suhe on stabiilne ning kooselu on kestnud vähemalt 1 aasta enne lapsendamiseks avalduse esitamist.

¹⁵ Vt kooselu analüüs lk 67-69.

¹⁶ PKS § 148 lg 2.

¹⁷ Ameerika Ühendriikides läbi viidud uuringute kohaselt lõppevad pooled registreerimata kooselud kaheksateistkümne kuu jooksul. Vt. M. Garrison. The Decline of Formal Marriage: Inevitable or Reversible? Brooklyn Law School Legal Studies Research Papers, Accepted Paper Series, Research Paper No. 96, March 2008, p. 489. Suurbritannias on aga hinnatud, et vaid 8% paaridest, kes abielluvad enne esimese lapse sündi, lähevad lahku 5 aasta jooksul pärast sündi, samas kui paaride puhul, kes abielluvad pärast esimese lapse sündi, on see protsent 25 ja paaride puhul, kes kunagi ei abiellu 52%. Vt A, Dnes, R, Rowthorn. Law and Economics of Marriage and Divorce. Cambridge University Press: NY, USA 2002, p. 145.

¹⁸ PKS § 148 lg 1.

41. Kui siiski ei toetata partneri lapse lapsendamise võimalust, siis võiks kaaluda KooS-is endisele registreeritud elukaaslasele lapsega suhtlemise õiguse andmist lahkumineku või bioloogilise vanema surma järgselt (suhtlusõigus PKS § 143).

h) Registreeritud kooselu lõppemine

42. Kooselu lõpeb, kui elukaaslane sureb või kui kooseluleping lõpetatakse. Kooselulepingut on võimalik lõpetada elukaaslaste notariaalselt tõestatud kokkuleppega. Kooselulepingut on võimalik üles öelda ka ühepoolset. Selleks tuleb teha notariaalne ühepoolne tahteavaldus ning leping lõpeb 30 päeva pärast vastava tahteavalduse kättesaamist teise partneri poolt. Kohalduvad TsÜS tahteavalduse tegemist ja kättetoimetamist reguleerivad sätted.

43. Kooselulepingu lõpetamine ei või olla tingimuslik ning seda ei ole võimalik üles öelda lepingu rikkumisele tuginedes.

II peatükk

Faktiline (registreerimata) kooselu

a) Regulatsiooni kohaldamise eeldused

44. Tulenevalt faktilise kooselu mitmekesisest vormidest puudub sellise kooselu üldtunnustatud õiguslik määratlus, nagu juba ka kooselu analüüsis nenditud.¹⁹ Faktilist kooselu võib määratleda kui kooselu kahe isiku vahel, mis on suunatud kestusele ja monogaamiale, mida iseloomustab inimeste sisemine seotus ning vastastikune toetus ja vastutus, ületades seega pelgalt ühise majapidamis- ja majandusliku üksuse tähenduse.

45. Nagu juba eelnevalt mainitud, on faktilise kooselu õiguslik reguleerimine problemaatiline, kuna selgelt väljendatud tahteavalduse puudumise olukorras on keeruline piiritleda, mis hetkest kooselu algab ja lõpeb, millistele tunnustele peab vastama jne. Samuti on tahtevastane õiguslik regulatsioon vastuolus privaatautonomia põhimõttega. Lisaks räägib faktilise kooselu reguleerimise vastu ka erinev rollijaotus abielu- ja kooselupaaride puhul. Eestis läbi viidud uuringu kohaselt hinnatakse abielu Eesti ühiskonnas kõrgelt ning abielu peetakse parimaks mooduseks partnerile oma pühendumise tõestamiseks.²⁰ Abielu suurimaks väärtuseks peetakse kindlustunnet: valdav osa inimesi leiab, et abielu pakub suuremat turvatunnet kui kooselu nii laste saamiseks kui nende kasvatamiseks. Abielu peetakse ka kooselust stabiilsemaks.²¹ Vaatamata sellele, et Eestis puuduvad seni uuringud, mis võrdleksid erisusi abikaasade ja elukaaslaste tööturul osalemise ja

¹⁹ Vt kooselu analüüs lk 15-18.

²⁰ 70% vastanutest nõustub või pigem nõustub selle väitega. Vt. L, Järviste, K, Kasearu, A, Reinomägi. Abielu ja vaba kooselu: trendid, regulatsioonid, hoiakud. Sotsiaalministeeriumi toimetised 2008/8, lk. 13.

²¹ 63% vastanutest nõustub või pigem nõustub, et abielu on kooselust stabiilsem. Vt. L, Järviste, K, Kasearu, A, Reinomägi. Abielu ja vaba kooselu: trendid, regulatsioonid, hoiakud. Sotsiaalministeeriumi toimetised 2008/8, lk. 14-15.

majapidamistööde jaotuse kohta, toetab eestlaste usk abielu stabiilsusesse pigem oletust, et isegi lastetus abielus muutuvad abikaasade tööturul osalemise muustrid ja rollijaotus tulenevalt suurenenud turvatundest.²² Kui kaks täiskasvanud inimest elavad koos ning kumbki käib tööl või tal on vähemalt võimalik tööl käia, siis ei teki suhtes ebaõiglust, mida seadusandja automaatselt kohalduva regulatsiooni kaudu peaks kompenseerima. Sellest tulenevalt ning arvestades lisaks probleeme seoses tahteavalduse puudumise ja kooselu määratlemisega ning hoiakute erinevusi abielu ja kooselu suhtes, ei saa neid suhtevorme võrdseteks pidada ning ei ole põhjendatud faktilisele (registreerimata) kooselule üksnes kooselu faktist tulenevalt ulatuslike õiguslike tagajärgede laiendamine.

46. Situatsioon on erinev, kui elukaaslastele sünnib laps. Lapse sünnil on vanemate suhte staatusest sõltumata tavaliselt ulatuslikud järelmid lapse eest peamiselt hoolitsenud vanema majanduslikule positsioonile. Sellisel juhul peaks tunnustama lapsevanemate pingutusi võrdset ja kompenseerima tööturul osalemisest loobumise majanduslikku mõju, kuna kodu ja perekonna vajaduste esiplaanile seadmisel on olulised rahalised tagajärjed.

47. Lapse kasvatamise tõttu tööturult kõrvale jäämise majanduslik mõju vähenes Eestis märgatavalt pärast vanemahüvitise seaduse (edaspidi VHS) vastuvõtmist.²³ VHS abil säilitatakse riigi toetuse andmisega varasem sissetulek isikutele, kelle tulu väheneb laste kasvatamise tõttu, ning toetatakse seeläbi töö- ja pereelu ühitamist (nn vanemapalk). Vanemapalk ja PKS-is last kasvatavale vanemale ette nähtud uus spetsiaalne ülalpidamiskohustuse liik²⁴ on vähendanud potentsiaalset ebavõrdsust karjääri jätkava vanema ning lapse kasvatamise nimel oma karjääri ohverdanud vanema vahel.

48. Siiski ei õnnestu VHS-i ja PKS-i abil lapse sünnist ja sellega seotud rollijaotusest tingitud ebavõrdsust faktiliste elukaaslaste jaoks täielikult kaotada, kuna last kasvatava vanema tööjõuturult eemalolekul on laiem majanduslik mõju. Vanemapalga maksmise kaudu tagatakse last kasvatavale vanemale kindlustunne teatud kindlaks perioodiks, kuid majanduslik haavatavus võib kesta kauem. Negatiivne mõju võib avalduda tööjõuturule naasmisel madalama palga näol või osalise tööajaga töötamise tõttu, tingituna vajadusest jätkata lapse eest hoolitsemist. Lisaks on Eestis levinud

²² P, Parkinson. Quantifying the homemaker contribution in family property law. Federal Law Review, volume 31, 2003/1, p. 12.

²³ Vanemahüvitist kasutavad tavaliselt emad, kuid seda saab kasutada ka isa, pärast seda, kui lapse on vähemalt 70 päeva vana. VHS (RT I 2003, 82, 549; 2010, 22, 108) § 2 lg 2: Hüvitisele on õigus last kasvataval vanemal, lapsendajal, võõrasvanemal, eestkostjal või hooldajal, kellega on sõlmitud kirjalik lapse perekonnas hooldamise leping sotsiaalhoolekande seaduse § 15 alusel. Enne lapse 70 päeva vanuseks saamist on õigus hüvitisele last kasvataval emal, välja arvatud juhul, kui lapse ema on surnud või ei täida perekonnaseadusest tulenevat kohustust last kasvatada ja tema eest hoolitseda või kui hüvitisele on õigus lapsendajal, eestkostjal või hooldajal. Kui üks vanematest on lapsehoolduspuhkusel pärast lapse 70 päeva vanuseks saamist, on õigus hüvitisele sellel vanemal.

²⁴ PKS § 111 sätestab ülalpidamiskohustuse lapse sünni puhuks:

- (1) Lapse isa on kohustatud lapse ema ülal pidama kaheksa nädalat enne ja kaksteist nädalat pärast lapse sündi.
- (2) Kui ema ei ole raseduse tõttu või raseduse või sünnituse põhjustatud tervisehäire tagajärjel võimeline ennast ülal pidama, on isa kohustatud talle ülalpidamist andma kuni ema tervises seisundi paranemiseni. Sama kehtib, kui emal ei ole lapse eest hoolitsemise tõttu võimalik sissetulekut saada. Ülalpidamiskohustus algab varemalt neli kuud enne lapse sündi ja lõpeb lapse sünnist alates kolme aasta möödudes.
- (3) Kui last hooldab ja kasvatab isa, on tal õigus esitada käesoleva paragrahvi lõike 2 teises lauses nimetatud nõue ema vastu. Sel juhul kohaldatakse käesoleva seaduse § 112, arvestades lõike 2 erisusi.
- (4) Kui ema sureb raseduse või sünnituse tagajärjel, kannab lapse isa matusekulud juhul, kui neid ei ole võimalik katta ema pärandist.

praktika, et vaatamata diskrimineerimise keelule ei eelista tööandjad sageli väikeste lastega töötaja kandidaate, kuna sellega kaasneb enamasti nõrgem tööle pühendumine ja vajadus sagedaseks töölt eemalolekuks lastega seoses. Seetõttu on laste nimel karjäärilist loobunud vanem haavatavam ning teise partneri poolt kergemini mõjutatav. Täiendavate tagatiste loomine aitaks kaasa sellise vanema turvatunde suurendamisele ning sotsiaalse võrdsuse tagamisele, mis omakorda looks lastele turvalisema ja stabiilsema kasvukeskkonna ja avaldaks seeläbi positiivset mõju ka ühiskonnale laiemalt.

49. Eeltoodust tulenevalt leiab Justiitsministeerium, et Eestis eksisteerib reaalne vajadus ühiseid lapsi kasvatavatele faktilistele (registreerimata) kooselupaaridele sellise automaatselt kohalduva regulatsiooni loomise järele, mis kompenseeriks laste kasvatamise nimel perele pühendumisest ja selle tõttu karjäärilist loobumisest tekkinud majanduslikku ebavõrdsust partnerite vahel. Regulatsioon peaks hõlmama üldpidamisega seotud küsimusi, partnerite varasuhet ja pärimisõigust. Sarnase süsteemi laiendamine lastetutele kooselupaaridele võiks olla üksikutel juhtudel õigustatud, kuid eelpool käsitletud põhjustel – suhtevormide rohkus, tahteavalduse puudumine, erinevad hoiakud abielu ja kooselu suhtes nii elukaaslaste endi kui ühiskonna poolt, elukaaslaste ja abikaasade erinev käitumine ja rollijaotus, raskused kooselu alguse ja lõpu määratlemisel jne – tekitaks selline ulatuslik regulatsioon kasu toomise asemel pigem segadust ja suurendaks kohtute töökoormust.

50. Kooselu defineerimine seaduse tekstis ei ole ei võimalik ega vajalik. Selleks, et kooselule automaatne regulatsioon laieneks, peab see vastama kindlatele tunnustele. Nende tunnuste kaudu ongi faktiline (registreerimata) kooselu KooS-is defineeritud.

Faktilise kooselu põhitunnused, millele kooselu peab vastama, et sellele kohalduks KooS toodud faktilise kooselu eriregulatsioon, võiksid olla järgmised:

- vähemalt üks ühine laps
- ühine elukoht;
- majanduslik seotus;
- suhte isiklik laad (välistatakse sõprussuhted, korterikaaslased jms);
- suhte kestvusele suunatus, stabiilsus;
- kumbki pool ei ole abielus ega kellegi teise registreeritud elukaaslane.

b) Üldised õiguslikud tagajärjed

51. Abielu ja kooselu täidavad praktikas enamasti sarnaseid või samu funktsioone (laste kasvatamine, stabiilsus, partnerite isiklik rahulolu) ning nende funktsioonide paremaks täitmiseks on vajalik turvatunne. Turvatunde loomisele aitab kaasa teadmine, et pooled kannavad kooselu toimimise (sh majandusliku toimimise) ning perekonna huvides tehtud tehingute eest ühist vastutust ning on teineteisele toeks. Abielu puhul aitavad seda tagada PKS § 15 jj ning samadest põhimõtetest tuleks lähtuda ka faktilise kooselu puhul, sätestades faktilise kooselu üldiste õiguslike tagajärgedena perekonna üldpidamise kohustuse ning solidaarvastutuse perekonna vajaduste rahuldamiseks tehtud tehingute puhuks sarnaselt PKS § 16 ja § 18. Selliste kohustuste sätestamine on kooskõlas ka kooselu põhitunnustega, milleks on poolte majanduslik seotus ning vastastikune toetus ja vastutus.

c) **Varasuhe**²⁵

52. Kooselu analüüsis uuriti, milliste eelduste esinemisel on võimalik faktilisest kooselust tulenevatele varalistele suhetele kohaldada võlaõigusseaduse (edaspidi VÕS) seltsingulepingu sätteid,²⁶ tagamaks majanduslikult nõrgema poole kaitset. Kui seltsinguleping on poolte vahel kirjalikult sõlmitud, siis selle maksmapanekul tõendamisprobleeme ei teki. Kui seltsingulepingut otsese tahteavaldusega sõlmitud ei ole, kuid faktiline elukaaslane soovib näiteks osa saada teise elukaaslase nimel olevast kooselu kestel soetatud varast, siis tuleb esitada nõue kas alusetu rikastumise sätete alusel²⁷ või taotlema kohtult kaudse tahteavaldusega sõlmitud seltsingulepingu tuvastamist ja seltsinguvara jagamist.

53. VÕS-ist tulenevalt peab seltsingulepingu sõlmimise tuvastamiseks olema täidetud kaks eeldust: seltsinglased peavad 1) tegutsema ühise eesmärgi saavutamise nimel ning 2) tegema panuseid ühise eesmärgi edendamiseks.²⁸ Analüüsi kohaselt²⁹ võib kohtupraktika põhjal järeldada, et enim vaidlusi põhjustava ühise eluaseme (nagu ka muu kinnisvara) puhul on reeglina välistatud seltsingu- või ühise tegutsemise lepingu tagantjärele tuvastamine ja omandiõiguse omistamine teisele kooselupartnerile, sest kui kooselu kestel on vara omandanud üks partner, siis suhtub kohus sellesse kui mõlema partneri tahteavaldusse mitte omandada vara kaasomandisse.³⁰

54. Lisaks saab ühise tegutsemise või seltsingulepingu vara suhtes, mille omandamiseks on vaja sõlmida notariaalne leping, vastavalt riigikohtu tõlgendusele olla sõlmitud vaid notariaalselt tõestatud.³¹ Asjaõigusseaduse (edaspidi AÕS) järgi³² peab näiteks kinnisasja omandamise tehing olema sõlmitud notariaalselt tõestatud vormis.

55. Muu vara osas vaadeldakse mitteabielulise kooselu puhul samuti, millise kavatsusega see vara on soetatud: kas oli eesmärgiks luua asjale kaasomand või mitte. Määrav on tahe asja kaasomandisse soetada. Erinevalt kinnisvarast on aga vallasvara puhul mõeldav kaudse tahteavaldusega sõlmitud seltsingulepingu tuvastamine. Selliseks vallasvaraks võivad olla näiteks ühise majapidamise esemed.

56. Tulenevalt asjaolust, et faktilise kooselu puhul ei mõtle elukaaslased reeglina selle peale, et omavahel seltsingulepinguid sõlmida ning alati ei osteta vara kaasomandisse, samas kui elukaaslaste ühise elukorralduse keskseks küsimuseks on enamasti just ühise eluaseme soetamine ja kasutamine, siis jõuti kooselu analüüsis järeldusele, et just selles küsimuses ootavad faktilised elukaaslased seadusandjalt eeldatavasti enim kaitset.³³

²⁵ Vt kooselu analüüs lk. 60-67.

²⁶ VÕS (RT I 2001, 81, 487; 08.07.2011, 6) § 580 jj.

²⁷ VÕS § 1027 jj.

²⁸ VÕS § 580.

²⁹ Vt kooselu analüüs lk. 63-67.

³⁰ Riigikohtu otsus 20. detsembrist 2005. Tsiviilasi nr 3-2-1-142-05, p. 14.

³¹ Samas.

³² AÕS (RT I 1993, 39, 590; 23.04.2012, 1) § 119 lg 1.

³³ Vt kooselu analüüs lk. 84-85.

57. Eeltoodust tulenevalt antakse KooS-is elukaaslastele, kellel on vähemalt üks ühine laps, eelpool kirjeldatud üldiste varaliste tagajärgede kõrval õigus nõuda kooselu lõppedes kooselu kestel soetatud vara (soetisvara³⁴) väärtuse tasaarvestamist sarnaselt PKS-i abikaasade juurdekasvu tasaarvestamise varasuhte sätetele. Kooselu kestel tehingute tegemist KooS ei piira ning soetatava vara omandit ei mõjuta. Elukaaslase tasaarvestusnõue saab olla vaid rahaline nõue ning erinevalt abikaasadest on kohtul võimalik tasaarvestusnõude kindlaksmääramisel poolte võrdsusest kõrvale kalduda. Kui elukaaslased soovivad ulatuslikumat õiguslikku kaitset, peaksid nad abielluma, sõlmima kooselulepingu või omavahelisi õiguslikke suhteid muude lepingute kaudu reguleerima.

58. Sellele, kas faktiline kooselu vajalikele tunnustele vastab, saab hinnangu anda kohus. Kooselu lõpu tuvastamine toimuks sarnaselt varasema PKS alusel³⁵ abieluliste suhete lõpu tuvastamisega.

d) Pärimisõigus

59. Faktilistel elukaaslastel peaks olema võimalus seadusjärgsele pärimisele. Elukaaslane kuulub teise järjekorra seadusjärgsete pärijate hulka.

e) Ülalpidamiskohustus

60. Tulenevalt punktist 51 on faktilistel elukaaslastel perekonna ülalpidamiskohustus kooselu kestel. Lisaks sätestab PKS § 111 ülalpidamiskohustuse lapse sünni puhuks.

f) Lapsendamine

61. Kontseptsiooni punktis 39 toodud põhjustel ei peaks faktilistel (registreerimata) elukaaslastel olema õigust ühiselt lapsi lapsendada.

Muud küsimused

62. Vajab otsustamist, millistes küsimustes tuleks kaotada eristamine registreeritud ja/või faktiliste (registreerimata) elukaaslaste ja abikaasade vahel ning laiendada abikaasale ette nähtud toetusi vm soodustusi ka elukaaslasele. Näiteks üürisuhted,³⁶ elukaaslase juurde teise riiki elama asumine,³⁷ elamisloa taotlemine, ühine tuludeklaratsioon³⁸ (registreeritud elukaaslastele), partneri tervisega seotud otsused, abikaasatasu välislahetuses jm.³⁹

³⁴ PKS § 47.

³⁵ Enne 1.juulit 2010 kehtinud PKS § 18 lõike 2 kohaselt, kui ühisvara jagamise ajal abikaasade abielusuhted ei olnud lõppenud, määrati ühisvara kindlaks jagamise aja seisuga. Kui ühisvara jagati pärast abielusuhete lõppemist, määrati ühisvara kindlaks abielusuhete lõppemise aja seisuga.

³⁶ VÕS § 289 loetleb ammendavalt, et eluruumi üürnikul on õigus üürileandja nõusolekuta majutada üüritud eluruumi vaid oma abikaasat, alaealisi lapsi ja töövõimetuid vanemaid. Vt ka kooselu analüüs lk 72-73

³⁷ Vt kooselu analüüs lk 77-78

³⁸ Vt kooselu analüüs lk 73-76.

³⁹ Vt kooselu analüüs lk 78-81

Teiste riikide praktika

63. Mitmetes õigussüsteemides on seadusandjad tegelenud mitteabielulise kooselu institutsionaliseerimisega, sätestades muu hulgas õiguslikud printsiibid abielu- ja kooselupaaride vahelise diskrimineerimise kaotamiseks ning võrdsustades riiklikud hüved formaalsete ja informaalsete perekondlike ühenduste jaoks. Seejuures on faktilise (registreerimata) kooselu regulatsioon registreeritud kooselu regulatsiooniga võrreldes oluliselt vähem levinud lähenemisviis mitteabielulisest kooselust tõusetuvate probleemide lahendamiseks. Faktilise kooselu regulatsioonimudel on levinud pigem erisooliste kui samasooliste paaride kooselu õiguslikuks reguleerimiseks. Siiski kehtib faktilise kooselu regulatsioon soost sõltumata näiteks Portugalis ja Rootsis. Samuti on Hispaania erinevates regioonides faktiline kooselu reguleeritud. Rootsi kooseluseaduses defineeritakse elukaaslase mõiste ning sätestatakse kooselu algus ja lõpp. Faktilised (registreerimata) elukaaslased on kaks püsivalt paarisuhtes koos elavat inimest, kellel on ühine majapidamine. Faktilise kooselu eelduseks on Rootsis ka asjaolu, et kumbki partner ei ole abiellunud ega sõlminud registreeritud kooselu. Kooseluseadusel on väga piiratud ulatus ning sellega ei reguleerita näiteks ülalpidamiskohustusi ja pärimisõigust. Olulisemateks automaatselt kohalduvateks normideks on ühise kodu ja majapidamisega seonduv. Registreerimine ega muud eriprotseduurid nimetatud regulatsiooni kohaldumiseks vajalikud ei ole ning soovi korral on faktilistel elukaaslastel võimalik kasutada nn *opt out* klauslit ja kirjalikult kokku leppida, et mitteabielulise kooselu regulatsioon neile ei laiene. Seega eksisteerib Rootsis erinevalt teistest põhjamaadest faktiline kooselu selle klassikalisel kujul.

64. Erinevalt faktilisest kooselust on registreeritud kooselu vormid, olgugi erineva nimetuse ja õiguste mahuga ning erinevatel eesmärkidel, seadustatud valdavalt Euroopa riikides ning lisaks veel paljudes riikides üle maailma. Esimese riigina võeti kooseluseadus 1989.a vastu Taanis, kus see seadus teenis peamiselt poliitilist eesmärki: ainus viis pakkuda samasoolistele isikutele täielikku sotsiaalset tunnustust, oli pakkuda neile peaaegu samasugust õiguslikku raamistikku, nagu see oli ette nähtud erinevast soost isikutele. Seega kasutati seadusandlust instrumendina ühiskonna hoiakute muutmiseks. Seaduse eesmärgist tulenevalt on Taanis kooselu registreerimine ette nähtud vaid samasoolistele paaridele ning erisoolistel paaridel sellist võimalust ei ole. Registreeritud kooselu õiguslikud mõjud sarnanevad Taanis suuresti abielule.

65. Sarnaselt Taanile peeti ka Saksamaal erinevate mitteabielulise kooselu regulatsioonimudelite hulgast sobivaimaks kooselu registreerimise võimaldamist üksnes samasoolistele paaridele. Selleks võeti 2001. aastal vastu kooseluseadus (edaspidi LPartG). LPartG algne versioon ei pakkunud elukaaslastele kuigi tugevat õiguslikku kaitset, kuid kehtiv LPartG pakub registreeritud elukaaslastele märgatavalt enam abielule sarnaseid tagatisi ning registreeritud kooselu lõpetamine on võimalik vaid kohtuotsusega.

66. Täiesti omanäoline lahendus mitteabielulise kooseluga seotud õiguslikele probleemidele on Prantsusmaal 1999. aastal loodud ning populaarseks osutunud tsiviilõiguslik solidaarsuspakt (Pacte Civil de Solidarité, lühendatult PACS). Solidaarsuspakt on siduv leping kahe samast või vastassoost täiskasvanu vahel nende ühise elu organiseerimiseks. Pooled peavad registreerima

lepingu sõlmimisele suunatud ühise tahteavalduse oma elukohajärgse kohtu juures või välisriigis Prantsusmaa konsulaadis. Kui vähemalt üks pooltest on seotud teise pakti või abieluga või tegemist on sugulastega, siis ei saa solidaarsuspakti sõlmida või see on tühine. PACS lõppeb kohtu sekkumiseta kas partneri surmaga, vähemalt ühe lepingupoole abielu sõlmimisega, ühise avaldusega elukohajärgsele kohtule või automaatselt 3 kuud pärast sellekohase ühepoolse tahteavalduse esitamist. Seega on Prantsusmaal tegemist lahendusega, mis nime poolest võiks kuuluda lepingulise regulatsioonimudeli alla, kuid kuna riik on kehtestanud PACS sõlmimiseks eeldused ja piirangud ning ette on nähtud formaalne registreerimine kohtu juures, tuleb see siiski lugeda registreeringupõhise mudeli alla kuuluvaks.

67. Suurbritannias jõuti mitteabielulise kooselu reguleerimiseni alles 2005. aasta lõpus, mil jõustus samasoolistele kooselupaaridele nende suhte õiguslikku tunnustamist tagav tsiviilpartnerluse seadus (Civil Partnership Act, lühendatult CPA). Ulatuslik regulatsioon viidi ühtse seadusena sisse kogu Ühendkuningriigi territooriumil, kuid seadus on jagatud osadeks, millest esimene on sissejuhataav, teine kehtib Inglismaal ja Walesis, kolmas Šotimaal ja neljas Põhja-Iirimaal. Tsiviilpartnerlus algab registreerimisega ning lõpeb surma, lahutuse või kehtetuks tunnistamisega. Registreeritud kooselu regulatsioon on Suurbritannias võrreldes põhjamaadega oluliselt spetsiifilisem. Tsiviilpartneritel on paljud samasugused õigused ja kohustused, nagu abikaasadel, näiteks maksusoodustused, hüvitis partneri surma puhul, ühine vanemlik vastutus, kohustus üksteise eest hoolitseda, pärimisõigus, õigus keelduda partneri vastu kohtus tunnistamisest jpm.

68. Riikides, kus abielu kõrvale on loodud registreeritud kooselu institutsioon, on selle populaarsus olnud äärmiselt erinev. Samasooliste paaride jaoks on kooselu registreerimise võimalus peamiselt sümboolse tähendusega ning reeglina ei kasutata seda võimalust praktikas kuigi sageli. Näitena võib tuua Rootsi statistika, kus anti (vaid) samasoolistele isikutele võimalus kooselu registreerimiseks juba aastal 1995. Erinevad allikad hindavad eranditult homoseksuaalsete isikute osakaalu ca neljale protsendile meestest ja 2-3 protsendile naistest. Lisaks tunneb väidetavalt ligikaudu 10% meestest ja 15% naistest erineval moel tõmmet mõlema soo poole, olles seega biseksuaalsed.⁴⁰ Kui aga lähtuda lihtsustatult eeldusest, et 5% kogu elanikkonnast on homoseksuaalsed isikud, siis peaks Rootsis elama 9 miljoni elaniku hulgas ca 450 000 homoseksuaalset inimest, kuid 2004. aasta lõpuks oli oma kooselu registreerinud kõigest 3440 isikut.

69. Ka sooneutraalse registreeritud kooselu regulatsiooni puhul on kooselude registreerimise protsent reeglina võrdlemisi madal. Erandiks on Prantsusmaa, kus kooselu registreerimine omandas erakordselt suure populaarsuse. Näiteks aastal 2004 registreeriti Prantsusmaal üle 100 000 kooselu, millest ligikaudu 60% erisooliste paaride vahel ning seejuures ei täheldatud abielude sõlmimise vähenemist.

⁴⁰ Wellenhofer-Klein, M, Die eingetragene Lebenspartnerschaft, München 2003, lk 1.

	Sooneutraalne abielu	Registreeritud kooselu	Registreerimata kooselu*
Euroopa Liit			
Austria	ei	üksnes samasoolised paarid	nii eri- kui samasoolised paarid
Belgia	jah	nii eri- kui samasoolised paarid, samuti sugulased jt koos elavad isikud	ei
Bulgaaria	ei	ei	ei
Eesti	ei	ei	ei
Hispaania	jah	ei	reguleeritud mõningates regioonides
Holland	jah	nii eri- kui samasoolised paarid	ei
Iirimaa	ei	üksnes samasoolised paarid	ei
Itaalia	ei	ei	ei
Kreeka	ei	ei	ei
Küpros	ei	ei	ei
Leedu	ei	ei	ei
Luksemburg	ei	nii eri- kui samasoolised paarid	ei
Läti	ei	ei	ei
Malta	ei	ei	ei
Poola	ei	ei	ei
Portugal	jah	ei	nii eri- kui samasoolised paarid
Prantsusmaa	ei	nii eri- kui samasoolised paarid	piiratud õiguslikud tagajärjed
Rootsi	jah	ei (üksnes samasoolised paarid kuni 2009 mai)	nii eri- kui samasoolised paarid
Rumeenia	ei	ei	ei
Saksamaa	ei	üksnes samasoolised paarid	ei
Slovakkia	ei	ei	ei
Sloveenia	ei	üksnes samasoolised paarid	jah
Soome	ei	üksnes samasoolised paarid	piiratud õiguslikud tagajärjed
Taani	jah	ei (üksnes samasoolised paarid kuni 2012 juuni)	ei
Tšehhi Vabariik	ei	üksnes samasoolised paarid	ei
Ungari	ei	üksnes samasoolised paarid	nii eri- kui samasoolised paarid
Ühendkuningriik	ei	üksnes samasoolised paarid	ei
Muud riigid			
Horvaatia	ei	ei	nii eri- kui samasoolised paarid
Island	jah	ei (üksnes samasoolised paarid kuni 2010 juuni)	ei
Norra	jah	ei (üksnes samasoolised paarid kuni 2009 jaanuar)	ei

Ameerika Ühendriigid	sooneutraalset abielu on võimalik sõlmida kuues osariigis	kooselu registreerimine on võimalik mitmetes osariikides (civil union)	automaatne regulatsioon kohaldub mitmetes osariikides (domestic partnership)
Argentiina	jah	kooselu registreerimine on võimalik neljas jurisdiktsioonis (civil union)	ei
Austraalia	ei	nii eri- kui samasoolised paarid	nii eri- kui samasoolised paarid
Kanada	jah	ei	registreerimata kooselu on erinevates provintsidest erinevalt registreeritud (common law marriage)
Lõuna-Aafrika Vabariik	jah	ei (üksnes samasoolised paarid kuni 2006 november)	ei
Uus-Meremaa	ei	nii eri- kui samasoolised paarid	nii eri- kui samasoolised paarid

Tabel 1. Ülevaade sooneutraalse abielu võimalikkusest ja mitteabielulise kooselu regulatsioonimudelitest teiste riikide õiguses. Tegemist on avalikult kättesaadavatest allikatest leitud infoga ning õiguslik olukord antud valdkonnas muutub kiiresti, mistõttu ei pruugi esitatud andmed olla täiesti täpsed.

* Faktilise (registreerimata) kooselu nimetus ja regulatsioon on riigiti äärmiselt erinev. Väga piiratud õiguslikud tagajärjed võivad faktilisel kooselul olla paljudes riikides, kuid siin on pigem olnud eesmärgiks ära märkida riigid, kus on loodud selleks eriregulatsioon.

Mõjud

a) Kavandatavad muudatused

70. KooS-iga kehtestatakse regulatsioon, mille kaudu oleksid mitteabielulises kooselus nõrgema poole huvid tugevamalt kaitstud. Selleks:

- Luuakse võimalus kooselupaaridele oma kooselu registreerimiseks kooselulepingu sõlmimise kaudu. Seda oleks võimalik teha sõltumata partnerite soost;
- Kehtestatakse automaatselt kohalduvad õiguslikud tagajärjed faktilises (registreerimata) kooselus elavatele ning vähemalt üht ühist last kasvatavatele paaridele.

b) Sihtgrupp

71. KooS puudutaks kõiki koos elavaid inimesi sõltumata soost, kes võiksid soovida omavahelisi õiguslikke suhteid reguleerida oma kooselu registreerimise kaudu, samuti kooselupaarid, kes kasvatavad vähemalt üht ühist last ning kellele seega laieneks automaatselt KooS-is sätestatud õiguslikud tagajärjed. Lisaks mõjutab KooS kaudseltsi lapsi, kelle vanemad ei ole abielus.

72. 2000.a rahvaloenduse andmetel elas Eestis 570 030 inimest partneriga koos, kellest 80% oli seaduslikus abielus ning 21% elas mitteabielulises kooselus. Ligikaudu 1% paaridest oli seaduslikus abielus, kuid elas koos uue partneriga. Kõigist täisealistest inimestest elas partneriga koos 51%.

c) **Kaasnev mõju**

1) **Mõju riigiasutuste ja kohalike omavalitsuse asutuste korraldusele ning avaliku sektori kuludele ja tuludele**

73. KooS-iga kaasneks teatav mõju kohtute töökoormusele. Kuna kehtiva õiguse ja kohtupraktika kohaselt ei teki elukaaslasel reeglina teise elukaaslase suhtes kooselust tulenevaid nõudeid, siis võib eeldada kohtute töökoormuse suurenemist uut tüüpi vaidluste tõttu.

74. Vajalik on kohtunike ja notarite koolitamine Eesti õiguse jaoks uudse perekondliku instituudi rakendamiseks.

75. Tulenevalt registreeritud kooselu instituudi loomisest KooS-iga võib tekkida vajadus mõningat kulu tekitavate tehniliste arenduste järele, mis võimaldaksid kooselu registreerimist. Riigiasutustele tekkivate kulude analüüs esitatakse võimaliku loodava seaduse eelnõu seletuskirjas.

2) **Majanduslik mõju**

76. KooS-il on majanduslik mõju perekondadele, mis ilmneb ressursside ühtlasema jagunemise kaudu perekonna lagunemise korral. KooS vähendab eelduslikult sotsiaalmajanduslikku ebavõrdsust sugude vahel.

3) **Sotsiaalne, sealhulgas demograafiline mõju**

77. KooS-iga luuakse Eesti alalistele elanikele võimalus oma kooselu registreerida sõltumata sellest, kas tegemist on vastassoost või samast soost partneritega. Selline võimalus kehtivas õiguses puudub, mistõttu võib mõju pidada kooselupaaride jaoks oluliseks. Võimaliku loodava seaduse potentsiaalne sihtgrupp on keskmise suurusega, kuid võimaluse tegelike kasutajate ring, tuginedes senisele maailmapraktikale, pigem väike. Negatiivseid kõrvalmõjusid eelduslikult ei kaasne. Sotsiaal-demograafilisi mõjusid on hinnatud eelpool viidatud 2009.a kooselu analüüsis.

78. KooS aitaks soodustada soolist võrdõiguslikkust, mõjutades muu hulgas ressursside jagunemist naiste ja meeste vahel. Kuna enamasti on laste kasvatamise tõttu haavatavamateks naised, siis aitab kooselu kestel kogutud ressursside võrdsem jagamine lapse vanemate vahel vähendada soolist ebavõrdsust. Samuti vähendaks KooS olulisel määral ebavõrdsust eri- ja samasooliste paaride vahel ning seeläbi ka diskrimineerimist soolise orientatsiooni alusel.

79. Mõjude põhjalikum hindamine on plaanis läbi viia võimaliku KooS eelnõu koostamise etapis.